

MALÁ DISKUSE O POEZII

Soukromá korespondence je neocenitelným pramenem nejen k poznání vnitřního života velkých osobností, ale často také přispívá k hlubšímu poznání jejich teoretických názorů na umění, na život. Přestože z bohaté korespondence F. X. Šaldy bylo už mnohé vydáno, mnohé prozkoumáno, objevíme tu a tam ještě nadmíru zajímavé dopisy, které jsou dokladem Šaldových názorů v podobě, kterou snáze přijímal dopisní papír jako výraz dialogu nežli tištěné stránky časopisů.

V pozůstalosti Jana Krejčího (1868–1942), germanisty, profesora Masarykovy university v Brně (pozůstalost je uložena ve zdejší univerzitním archívu) je zachován mj. také dopis F. X. Šaldy, kterým se obrací na Krejčího jako recenzenta svých povídek.

Jan Krejčí se habilitoval r. 1898 na Karlově universitě, kde se také stal mimořádným profesorem. Působil intenzívně v pražském kulturním, literárním i divadelním životě. V desátých letech psal recenze do *Laichtrových Nové doby*, redigované tehdy T. G. Masarykem.

Když r. 1912 vydal F. X. Šalda v Unii první svazek svých spisů *Život ironický* a jiné povídky, recenzoval ho Jan Krejčí pod značkou — ejč. Přetiskují recenzi Krejčího in extenso.

F. X. Šalda vydává výbor ze svých spisů a literární veřejnost má povinnost činit kvitovat. A chce-li tak učiniti sine ira et studio, může s dobrým svědomím potvrdit, že F. X. Šalda je v české literatuře zjev nevšední. Nevšední svým neochvějným úsilím, s kterým v otázkách umělecké kritiky a tvorby i ve všem, co s nimi jakkoliv souvisí, vytyčoval si vždy mety nejvyšší; tím, jak při dile cizím i vlastním uvědomoval si podstatu, smysl a cíl opravdového umění, chtěl proniknout k samým jeho základům; tím, že literatura, umění vždy mu byly a jsou doslovně nejdražší a nejvážnější záležitosti života, že byl a je vždy hotov bít se za vlastní umělecké poznatky a principy, za něž ručí s hrdou mužností, s vášnivým hněvem i radostí, láskou i nezištností; a hlavně: jeho vášeň pro velikost a krásu je v něm, není dělaná, vyčtená ani předstíraná jako u takových, kteří o velikosti a kráse lomozně mluví, myslí, že jsou jí nejbližší, a zatím při každém druhém slově, vybraném a okázaném, vidíš jen suchou konstrukci bez vnitřního tepla; Šalda je prostě svůj — na prstech dali by se spočítat ti, o kterých by se to mohlo u nás tvrdit se stejnou oprávněností. Otázka souhlasu či nesouhlasu se Šaldovým „směrem“ a literárním stanoviskem je podružnější; hlavní je, že jest individuální, že veškerá literární činnost Šaldova dala hojnost podnětů k přemýšlení o cfelech umění, jimiž se zvyšovala úroveň našeho uměleckého nazírání, a že si Šalda dovedl vydobýti určité literární posice silou vlastního ducha; je v něm mnoho podmanivosti.

Jest si toho jistě vědom. Nejenže výbor svých spisů zahajuje úvodním slovem, v němž přísně odmítá jakékoliv uznání průměrné a podprůměrné literární veřejnosti;

zle se odvrací od „zprostitutované doby, která tě dnes vynáší na štít, aby zítra po tobě plila, která běhá dopoledne za něčím a odpoledne za pravým toho opakem a točí se ani ne po větru, nýbrž po zápachu, jenž vane hned zprava, hned zleva“ a chce, aby v českém životě, plném zrádnosti, lsti a podlosti, sprostoty, bezradnosti a bezcharakternosti (– má v tom, bohužel, mnoho pravdy –), jeho práce těm, kteří pocífuji zlobu těchto dní a věří v lepší budoucnost „stály svou siluetou na jejich obzoru a pomáhaly tišit a klidnití zmatek jejich duší a harmonizovati je tím, že odvedou zraky jejich od jevového chaosu všedního empirického dne k velkým skutečnostem lidské duše, k vnitřní odvaze a statečnosti“. Nejen to, avšak Šalda vyslovuje také stěžejní zásadu, dle níž pojímá básnickou a uměleckou tvorbu. Jsou to slova Goethova: „je inkommensurabler und für den Verstand unfablicher eine poetische Produktion, desto besser“. Náзор ten by se snadno mohl státi přímo osudným, kdyby se pojímal s povrchní doslovností. A přece se zdají slova Goethova temnějším, nežli skutečně jsou. Šalda je vykládá správně: chce jimi říci, že tvorba básnická neznamená práce pojmové, poznání rozumového a vědního, nýbrž intuitivní poznání velkých životních skutečností. Jenom nevím, je-li při tom nutno tak naprosto, a limine zahrnovati tzv. tendenci uměleckého díla a nepřipouštěti studia nějakého přírodního nebo společenského prostředí, zamítati popisy hmotného bytu člověka, pozorování sociální a hospodářské, vůbec vše, cokoliv jest rázu dokumentárního. To lze připustiti jen pro takové druhy písemnictví, jimiž uvedené momenty jsou ultima ratio, pro kterou klesají v pouhou schematickou popisnost a ulpívají na vnějšku. Avšak intuíci nelze pojímati snad ve smyslu úplného odvratu od života a reálnosti; nepochopitelnost a nesouměřitelnost Goethova může znamenati jen tolik: básník musí viděti dále než ostatní, nepochopitelným však zůstati nesmí, nýbrž, a to jest věcí jeho umělecké síly, musí to nepochopitelné právě svým uměním pochopitelným učiniti. Ten úkol může mu nastati i při prostém lidském životě: chceme tvrditi, že v něm všechno jest jasné? nemůže v největší prostotě býti mnoho záhadnosti? je reálnost už tím vystižena, pojímá-li se průměrným pozorovatelem ve smyslu daného fakta? I zde jest možná intuíce. Zbývá tu vždy ještě zlomek, který musí být objeven a dopočítán. Jednotlivé složky reálnosti vnější jsou v nutné souvislosti se životem vnitřním, a chce-li se básník dostat nad ně, nesmí prostě přehlížeti. Cíním tu poznámku ne kvůli Šaldovi, nýbrž kvůli těm, kdo by zdůrazněním principu Goethova mohli být vedeni k názoru mylnému. Šalda sám přece zcela správně praví, že celé umění a celá poesie jsou mu jen tam, kde se chápou a cítí veliké skutečnosti lidského života, žádá však, aby se vytvářely v typické osudy lidské.

O svých povídkách Šalda tvrdí, že jsou pokusem vniknouti do ohniska lidské duše a lidského osudu, že jsou pokusy o vnitřní dramata, o dramata duše. Jsou jimi. Vrcholí v niterném rozporu postav, které se vymykají z běžného, řekněme snadno pochopitelného života a jsou přece z něho a v něm. Varjan (v Životě ironickém), jenž odvrací se od vlastní ženy a dítěte, trpí zvláštní přesností pojmovou, která určitě rozlišuje mezi manželstvím a láskou, mezi světem právním a světem nervů a citů, a tato úzkostlivost stane se mu osudem; Erna (Frau Land) trpí bolestí zápasu mezi vlastní uměleckou silou a konvencí, prohlubující každou roli až do typičnosti a neustále hledajíc na světě něco, před čím by se mohla pokořit, co jest veliké a krásné a ne klam; prostý fakt návratu do rodných lesů vzepne se v dramatický moment bolesti nad uprchlým mládím (Z roku pokofení); groteskní smrt podivinského plukovníka i mravní katastrofu jeho rodiny chápeme pro potlačovanou bolest neočekávaného odmítnutí (Modloslužebník), tak jako poslední záchvat vysíleného smyslného starce (Smrt hraběte Kryštofa de Loges). Všem pak povídkám přibývá dramatickosti vlastní autorovou účastí. Nejsou lehké a bortivé konstrukce, je na nich zřejmo, jak o nich intenzivně pracoval, a to nejen s vnitřním zaujetím, nýbrž s intelektem, který si uvědomuje netoliko slovo, ale i barvy, hmat a vůni. Vnějších podrobností dotýkají se celkem letmo, za to však myslí a uvažují o nejtěžších věcech, asi tak jako Ried definuje štěstí („je cosi vznešenějšího než štěstí, totiž velikost, a kdo řekl velikost, řekl již také utrpení; štěstí je stravou chudých i duchem“), jako Frau Land, krásná hřišnice a kajčnice, dovede filosofovat o dobru a síle v životě, lásce a štěstí tak, jako by aforisticky měla zpracovat dané thema. Vůbec vznačuje lidi Šaldovy, že celkem myslí více, než jednájí, intelekt nabývá převahy nad objektivní dramatickostí; někdy je přistihneme při trochu náhlých psychologických i dějových skocích, při nichž lecco zůstává nedopověděno. Vesměs jsou však svědectvím uvědomělé snahy o vysoké a krásné cíle.

[Naše Doba XIX, 1912, str. 696]

Na tuto recenzi, která vyšla 20. června 1912, reagoval Šalda dopisem, který je psán 26. července 1912 v Poděbradech, kde dlel toho času na léčení.

Slovutný pane profesore,
nemohu nenapsati Vám slovo upřímného díku za bystrou analysu i náhodnou diskusi teoretickou.

Goethe napsal slovo, které jsem citoval v úvodu ke svým povídkám a jímž i Vy obširně se obíráte, pro svého „Wilhelma Meistra“ a proti svým „Wahlverwandschaften“: chtěl tím říci, že v těchto jest mu mnoho apriorní konstrukce, kdežto onen že má pravou fabulační pohodu a nepřebíranost skutečného lidského života.

Já užil slova jeho na podepřenou svého přesvědčení, že jest nanejvýš na čase právě dnes upozorniti na to, aby se dávalo poesii, což jejího jest, jako jest třeba dávatí vědě, což jí náleží.

Nepřimlouvám se tedy nikterak za odklon poesie nebo beletrie od životní podstaty a plnosti; naopak, chci co nejvíce života a života takového, který se vyvíjí v plném denním světle, který má co nejvíce typičnosti, tj. toho, co je blízké a důvěrné každému člověku.

Máte zcela pravdu, píšete-li, že i v největší prostotě jest mnoho záhadnosti a že jest věci umělecké síly učiniti nepochopitelné pochopitelným. V tom není mezi námi rozporu. Já chci jen, aby pochopitelným bylo to činěno básnickou metodou – osvětlením psychicko-poetickým – ne vědním nebo popisným rozbořením podmínek jevových: jde mně o básnický, bleskově-intuiční, syntetický pohled na věci lidského života.

Dnes plaví se vpravdě pod vlajkou poesie, resp. beletrie mnoho, co jí není: mnoho traktátového v poetické masce a zástěře. A nikdy nebrala se posud intence za básnickou realitu tak často jako dnes.

Proti tendenci také se nestavím:*) tendence jest mně směr vůle a bez vůle není žádného činu, ani činu básnického. Ale chci, aby tendence stala se tělem a krví básnickou, aby byla cele strávena a asimilována v organismu díla poetického, aby netrčela z něho jako hůl, štít nebo jiná kostra. To jest pak to – co vytýkám p. J. Laichtrovi¹ [jmenuji jej zde již proto, abych se učinil zcela srozumitelným]: ne to, že má tendence, ale že jich básnický nezmohl, tj. že je básnický zrazuje. Jeho tendence eugenické, abychom měli zdravého, silného, po těle i po duši krásného člověka, jsou mně nad všecko sympatické, ale bylo by třeba mnohem, mnohem větší síly básnické (snad i vůle básnické), aby je dovedl vtělit v básnický organism. Takto řeknou mně víc úvahy hygienicko-lékařské, sociologické atd., poněvadž není v nich toho rozporu, který zeje v tzv. beletrii p. Laichtrově.

Ale ustávám: doufám, že, měl-li jste nějaké pochyby o mé teorii poetické, odstranil jsem je snad již těmito větami.

Jinak znova: upřímný dík za Vaši milou a pěknou recenzi.

Jsem v dokonalé úctě oddaný Vám

F. X. Šalda

*) Vždyť sám mám tendence a dosti rozhodně snad.

¹ To jest pak to – co vytýkám p. J. Laichtrovi – Josef Laichter (1864–1949), literární kritik a spisovatel, který prosazoval moralizátorské pojetí literatury.

POZNÁMKY

Šaldův dopis s adresou Slovatný pán, pan Univ. prof. dr. Jan Krejčí, spisovatel, Vinohrady, Tylovo náměstí, je uložen v pozůstalosti Jana Krejčího, Archiv UJEP Brno, Poz. Krejčí, Jan, K 2/35, Korespondence – F. X. Šalda. Obálka je velikosti 115 mm × 78 mm. Dopis je psán na dvojlistu (110 mm × 140 mm, první list zbarven do červena vložkou obálky) perem na všech čtyřech stranách.

Přepisuji text Šaldova dopisu podle dnešní pravopisné normy, přičemž užívám starších, „neprogresivních“ tvarů. Upravil jsem podle dnešního úzu psaní professor, assimilována na profesor, asimilována, v pravdě na vpravdě, t. j. a t. zv. na tj. a tzv.

Text Krejčího recenze přetiskuji jen s drobnými úpravami: intelekt na intelekt; z prava, z leva na zprava, zleva; silhouetta na silueta.